

DOSAD NEPOZNATI HRVATSKI ABECEDAR I RJEČNIK IZ 1756. GODINE

Alojz Jembrih

U povijesti hrvatskoga školstva poznato je da su djeca i mladež temelje svoje izobrazbe dobivali učenjem vjerskih istina, uz čitanje, pisanje i računanje. To pak svjedoči o širini izobrazbe 17. i 18. stoljeća kakvu poznajemo i u drugim zemljama srednje Europe.

Najstarija hrvatska početnica jest ona glagoljska tiskana u Veneciji kod Andrije Torresanija 1527., u bibliografiji poznata kao *Introductorium croaticae*.¹ Potom je Kožičićev psaltir² iz 1530. i onda *Tabla za dicu* (glagoljska i ćirilička) Stipana Konzula³ tiskana u Urachu 1561. Sve te početnice sadrže vrlo kratke upute za čitanje: poredak abecednih slova te sricanje slogova: konsonant + vokal, zatim molitve: *Očenaš*, *Zdravo Marijo* i druge primjerene molitve s katekizanskim (vjeronaučnim) dijelom. Model sricanja slogova, prema uzoru u glagoljskoj početnici (1527.), primijenio je i Stipan Konzul u *Tabli za dicu* (1561.). Slične početnice, ali opširnije sadržajem, tiskane su u 17. i 18. st. u Trnavi ćirilicom i latinicom i bile su namijenjene Hrvatima u južnoj Ugarskoj i Slavoniji. To su bile *Kratka azbukvica*⁴ (1696.) i *Kratka abekavica* (1697.). Ovom prigodom želio bih nešto više reći o jednom hrvatskom abecedaru i rječniku o kojem nisam dosad našao podataka u sekundarnoj literaturi. Možda je u nekim rukopisnim katalozima po samostanskim knjižnicama i upisana. Budući da joj je naslov u cijelosti latinski, možda zbog toga nije privukla pažnju znatiželjnika. Riječ je o hrvatskoj knjizi zanimljivoj s gledišta povijesti latiničke grafije, hrvatskoga jezika i leksikografije, a zanimljiva je i zbog toga što je pisana trojezično: *latinsko–hrvatsko–njemačkim*

jezikom. Osim toga ta je knjižica tiskana pet godina prije Tadijanovićeve gramatike *Svašta pomalo*⁵ (1761.). Naslov joj u cijelosti glasi: LIBELLUS ALPHABETICUS cūm Nonnullis Catheticis addito VOCABULARIO brevi LATINO, ILLYRICO, GERMANICO. Rerum communiter occurrentium. (slijedi isusovački logotip) Cum licentia superiorum. ANNO M DCC LVI.⁶

Kao što je iz naslova razvidno, *Alfabetska knjižica* (1756.) nema imena autora ni mjesta tiskanja. Na temelju isusovačkoga logotipa može se pretpostaviti isusovačka provenijencija tog abecedara. Osim toga, jezik i grafija, (o tome poslije), navode na zaključak da je bila namijenjena upotrebi u Slavoniji. To pak govori o djelovanju požeškog isusovačkog kruga.

Alfabetska knjižica (*Libellus alphabeticus...*, 1756.) obuhvaća 68 stranica (vel. 9,5 x 16,5 cm) uvezanih u tanke drvene korice, presvučene papirom. Prema sadržaju (o njemu poslije) i naslovu može se zaključiti da je riječ o malom priručniku za učenje u čitanju i računanju uz molitve i katekizamske dijelove teksta. Tome je pridodan latinski tekst za one koji se uče ministriranju kod sv. mise, a iza toga opširan trojezični rječnik: VOCABULARIUM LATINO–ILLYRICO – GERMANICUM.

Da bih olakšao traganje oko autorstva i mjesta tiskanja *Alfabetske knjižice* (1756.), spominjem da u popisu tiskanih knjiga u Trnavi od 1578. do 1930. Alojz Zelliger⁷ navodi ovaj naslov knjige: *Libellus alphabeticus. Cum nonnullis catecheticis. Addito vocabulario Brevi Latino et Illyrico. Rerum communiter occurrentium. Tyrn. 1702., 8°, 40 p. Idem 1768.* Ivan Kukuljević (1860.) u *Hrvatskoj bibliografiji* navodi samo izdanje iz 1702. Dakle, taj se naslov djelomično podudara s naslovom naše *Alfabetske knjižice* (1756.), s razlikom što je uz, *latino et illyrico*, dodano još *germanico*. Dakle, moglo bi se reći da je *Libellus Alphabeticus* (1756.) proširen njemačkim tekstom. Ovom prigodom nisam imao u rukama izdanja iz 1702. 1768. koje navodi Zelliger, pa ih ovdje ne mogu uzeti u obzir. No ipak treba imati na umu činjenicu da su u Trnavi svoja djela pretežno tiskali i hrvatski isusovci.⁸

LIBELLUS ALPHABETICUS — ALFABETSKA KNJIŽICA 1756. U KONTEKSTU POŽEŠKE ISUSOVAČKE DJELATNOSTI

Uz povijest isusovačke gimnazije (osnovana 1698./99.) vezano je i utemeljenje prve osnovne škole u Slavoniji 1756. tzv. *trivialne škole* (*trivialis schola sumptis primum hoc anno initiis*).⁹ Prema tome škola je počela radom iste godine kad je

LIBELLUS
ALPHABETICUS

Cum
Nonnullis Catheticis addito
VOCABULARIO
BREVI
LATINO, ILLYRICO,
GERMANICO.

Rerum communiter occurrentium.

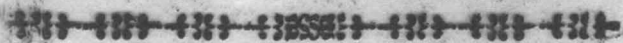
*na Hocce Sibella usae
cum Ego Dr. Stephanus
Markovic Jozic*

18

54

CUM LICENTIA SUPERIORUM.

ANNO M DCC LVI.

A B C D E F G H I
K L M N O P Q R S
T U X Y Z Æ J V W

A B C D E F G H I K L M N O
P Q R S T U X Y Z Æ J V W

A a b c d e f f f f i f f i f f i g h i k l l l m
n o p q r s f f f i f f i t t u x y z j v w æ
œ Et &

A a b c d e f f f f i f f i f f i g h i k l m n o p q r s
f f f i f f i t t u x y z j v w æ œ Et &

Slova glasovita.

a e i o u.

Slova neglasovita sama od sebe.

Be, Ce, De, Ef, Ge, Ha, Ka, El, Em, En,
Qu, Err, Els, Te, Ve, Ix, Ypsilon, Zeta.

Slova neglasovita imaju svoj glas ad glasoviti
akose postavte prid neglasovitim, pada vas glas na
glasovite, kako vidite ovdi.

Ab eb ib ob ub	Am em im om um
Ac ec ic oc uc	An en in on un
Af ef if of uf	Ap ep ip op up
Ag eg ig og ug	Ar er ir or ur
Ak ek ik ok uk	As es is os us
Al el il ol ul	At et it ot ut

Ako-

Akolise glasovita za neglasovitim postave, na glasovite padariche glas, kako vidis ovde.

Ba be bi bo bu	Ca ce ci co cu
Da de di do du	Fa fe fi fo fu
Ga ge gi go gu	Ha he hi ho hu
Ma me mi mo mu	Na ne ni no nu
Ra re ri ro ru	Sa se si so su.

I tako daglie z drughimi.

A kallsu dva slova neglasovita jli tri, za jednim glasovitim, obidvuh, ili trjuh glas pada na ono jedno glasovito:

Kako vidis:

Alx elx ilx olx ulx;	Anc enc inc onc unc:
Ard erd ird ord urd.	Arbs erbs irbs orbs urbs

I tako daglie.

Tako i za neglasovitim akase glasovito stavi naglasovito pada glas, kako ovdi:

Bra brè bri bro bru.	Gra gre gri gro gru.
Dna dnè dni dno dnu.	Spa spe spi spo spu.
Squa sque squi squo squ.	Strá stre strí stto strü.

A kolibi à fridi bilo slovo glasovito megin dvimi neglasovitim, na glasovite pada glas obid vjuh neglasovitih, kako ovde.

b beb bib bob bub.	Dar der dir dor dur:
l ab feb fib fob sub.	Gan gen gin gon gun:
Qual quel quil quol quul.	Xan xen xin xon xun:
Zap zep zip zop zup.	

DIPHTONGHI.

æ, au, ei, œ, yi.

In Nomine Pa tris; & Fi lii; & Spiritus Sancti, Amen.

Pater noster qui es in coelis, Sanctus, sanctus, sanctus, dominus, dominus, dominus, Deus, Deus, Deus, pater, pater, pater.

Antequam incipias Studere, vel aliud facere.

Veni Sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium, & tui amoris in nobis ignem accende.

✠. Emitte Spiritum tuum & creabuntur.

℞. Et renovabis faciem terræ.

Deus, qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione docuisti: da nobis in eodem Spiritu recta sapere, & de ejus semper consolatione gaudere; Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Pervo nego pocsmese ucšiti ali Ssto
druggo zacseti.

Pridi Duhsse sveti, i sarcza tvoih virnih napunni, i tvoje ljubavi oganj u nami zapali.

✠. Izpušti Duha tvoga, i stvarichese.

℞. I obnovičichese lice zemlje.

Boxe, košči sarcza virnih Duha Svetoga prosvitljenjem naučsio; Daj nam, da u istomu dubu pravodne stvari znademo, i dase vazda s'njegovim usissenjem veselimo, po Isukarstu Gospodina našemu, Amen.

So man etwas thun, oder anfangen will.

Komm heiliger Geist, erfülle die Hertzen deiner Glaubigen, und zünde in uns an das Feuer deiner Lieb.

✠. Schicke O Herr deinen Geist, und alles wird erquicket werden.

℞. Und du wirst erneuren die Gestalt der Erden.

O Gott! der du die Hertzen deiner Glaubigen durch die Erleuchtung des heiligen Geistes unterwisen hält, verleyhe uns, das

wir in eben diesem Geiſt alles was recht iſt verſtehen, und in ſeiner Tröſtung uns allezeit erfreuen mögen, durch Chriſtum unſern Herrn, Amen.

ADMONITIO. SVITOVANJE.
ERMAHNUNG.

NEka znadu Præceptoru, i Meſtri, daje Dicit vobis potribna Bogoljubnoſt, nego znanje knjigab, i ovoga ſvita mudroſt, koja ima ſvarhu, zato od potribe jeſt tirat diczu najparvo na Bogoljubnoſt, i Bogu ſluxiti u Jutru, prid Tarpezom, i u Vecſer pomljivo ter glaſno Boga moliti oſſobito prid onima doma, koji ali knjigu neznanu, ali Boga moliti niſuſe naučili, i lakochie biti, ako parvo budu Bogu ſluxili, pak mudroſtin ſe učili dacheimſe ſtoje obechiano Matth. 6. v. 33. Quarite primo regnum DEI, & Juſtitiam ejus, & hæc omnia adjicientur vobis. Sto Sveti Jacob. Epist. Cap. 1, v. 17. Omne datum optimum & omne donum perfectum de ſurſum eſt, descendens à Patre luminum. Kako da rekne bochieſili ſvarſſeni nauk imati, od Boga iſtih, njemu ſluxechi, zapovidi njegove okſluxujuchi, Duſſu, rie- to, i ſva dilla ſvoia njemukaſo Goſpodinu, ſvoritelju, Spafitelju, Dobrotvorcu, i Ljubovcu svomu priporu- csujuchi, ako to učinife biricheti ucenje koriſtno, ſvarſſeni nauk, Lyubau od Boga, poſtenje od ljudi, Slava od ſvetacza, i Angela Bozjga, Amens

Minister ascendit ad sumptionem Calicis & primo porrigenti Sacerdoti Calicem fundit Vinum in eum, deinde vino & aqua in Calice tenenti Sacerdoti abluit digitos, quo facto vadit pro libro & transfert ad cornu Epistolæ & stetit in ultimo gradu ad cornu Evangelij.

S. Dominus vobiscum.

† *M. Et cum spiritu tuo.*

S. In fine Orationis. Per omnia secula seculorum.

† *M. Amen.*

S. Ita Missa est, vel Benedicamus Domino.

† *M. DEO gratias.*

S. Requiescant in pace.

M. Amen.

Minister, Si apertum librum relinquit Sacerdos, transferat illum Minister ad locum Evangelij; & redeat ad ultimum e regione Epistolæ, & cum dicit.

S. Dominus vobiscum.

M. Et cum spiritu tuo.

S. Initium s. Evangelij secundum Joannem, vel aliud Evangelium legere incipit.

† *M. Gloria tibi Domine.*

M. Finito Evangelio quocunque dicit: DEO gratias.

Me: 74
 Pro: jole uere
 1783

VOCABULARIUM

LATINO - ILLYRICO - GERMANICUM.

D EUS	<i>Bogh</i>	GOTT
DEUS	<i>Boxanstvo</i>	die GÖrtheit
DEUS PATER	<i>Bogh Otacz</i>	Gott der Vatter
DEUS FILIUS	<i>Bogh Sin.</i>	Gott der Sohn
DEUS SPIRITUS	<i>Bogh Dub</i>	Gott der heilige
Sanctus.	<i>Sveti.</i>	Geist,
SANCTA TRINITAS	<i>Sveto Troistvo</i>	H. Dreyfaltigkeit
unus DEUS.	<i>Jedan Bogh.</i>	ein GOTT.
Angelus	<i>Angeo</i>	der Engel.
Cœlum	<i>Nebbo</i>	der Himmel.
Sol	<i>Sunce</i>	die Sonn.
Luna	<i>Misecz</i>	der Mond.
Stella	<i>Zvizda</i>	der Stern.
Elementum	<i>Isocsi</i>	das Element.
Firmamentum	<i>Tvar dina</i>	das Gestirn.
Aër	<i>Zraak</i>	der Luft.
Ventus	<i>Vitar</i>	der Wind.
Fulmen	<i>Trisak</i>	der Donner.
Tonitru	<i>Grom</i>	der Hagel.
Fulgur	<i>Munja</i>	der Blitz.
Radius	<i>Zrakka</i>	der Strahl.
Lux	<i>Svitlost</i>	das Licht.
Iris	<i>Duga</i>	der Regenbogen.
Nebula	<i>Magla</i>	der Nebel.

Terra

Terra	Zemlja	die Erden.
Lutum	Blato	der Koth.
Pruina	Mraz	der Reiff.
Glacies	Lěd	das Eifs.
Ros	Rosa	der Thau.
Herba	Trava	das Kräut.
Lapis	Kamen	der Stein.
Calor	Toplocha	die Hizz.
Frigus	Zima	die Kälte.
Ignis	Vatra	das Feuer.
Tempus	Vrime	die Zeit.
Hora	Ubra	die Stund.
Annus	Godina	das Jahr.
Menſis	Miseck	der Monath.
Septimana	Nediljadanah	die Woche.
Dies	Dan	der Tag.
Nox	Noch	die Nacht.
Vesper	Vecser.	der Abend.
Meridies	Poldneva	der Mittag.
Mañe	Jutro	die Früh.
Merenda.	Uxina	das Abend-Brod.
Ver	Pramaliche	der Frühling.
Æſtas	Litto	der Sommer.
Hyems	Zjma	der Winter.
Auñumnus	Jesen	der Herbst.
Vigilia	Nadvecserje	der Vor-Aben.
Festum	Blagdan	der Feyertag.
Jejuniũm	Pöſt	der Faſtag.
Quadrageſima	Korizma	die Faſten.
Quatuor reim- pora	Kvatre	die vier Quatember. Vig:-

Vigilia Nativitatis	<i>Badnji Dan</i>	der Christ-Abend.
Nativitas Domini	<i>Boxich.</i>	der Christtag.
Pascha	<i>Uskars</i>	die Ostern.
Parasceve	<i>Veliki Patak</i>	der Charfreytag.
Ascensio	<i>Spasovo</i>	die Auffahrt.
Epiphania	<i>Vodokrstje</i>	die Wechnacht
Novus Annus	<i>Novo Litta</i>	das Neue Jahr.
Januarius	<i>Sjosanj</i>	der Jenner.
Februarius	<i>Veljacs</i>	der Hornung,
Martius	<i>Oxujak</i>	der Mertz.
Aprilis	<i>Travanj</i>	der April.
Majus	<i>Svijanj</i>	der May,
Junius	<i>Lipanj</i>	der Brachmonath.
Julius	<i>Sarpanj</i>	der Heumonath.
Augustus	<i>Kolovoz</i>	der Augustmonath.
September	<i>Rujan</i>	der Herbstmonath.
October	<i>Listopad</i>	der Weinmonath.
November	<i>Studenj</i>	der Wintermonath.
December	<i>Prosinacz</i>	der Christmonath.
Dies Dominica	<i>Nedilja</i>	der Sonntag.
Dies Lunæ	<i>Ponediljak</i>	der Montag.
Dies Martis	<i>Utorak</i>	der Dienstag.
Dies Mercurii	<i>Srida</i>	der Mittwoch.
Dies Jovis	<i>Csetvrtak</i>	der Donnerstag
Dies Veneris	<i>Petak</i>	der Freytag.
Sabbathum	<i>Subbota</i>	der Samstag
De Internis hominis.		
Anima	<i>Duhša</i>	die Seel.
Ratio	<i>Razum</i>	die Vernunft.
Memoria	<i>Spomena</i>	die Gedächtnis.

62   ✱) o (✱
Numerus Ecclesiasticus septem
Litteris exprimitur.

I. V. X. L. C. D. M.
 1. 5. 10. 50. 100. 500. 1000.
 Hic addiscet Numerum per Ecclesiasticum scribere
 v. g. Annum 1765, sic M. DCC. LXV.

Tabula multiplicationis.

Bis	(1. 4.)	quater (4. 16.)	Sexies (6. 36.)
	(3. 6.)	(5. 20.)	(7. 42.)
	(4. 8.)	(6. 24.)	(8. 48.)
	(5. 10.)	(7. 28.)	(9. 54.)
	(6. 12.)	(8. 32.)	(10. 60.)
	(7. 14.)	(9. 36.)	
	(8. 16.)	(10. 40.)	
	(9. 18.)		
	(10. 20.)		

Septies (7. 49.)

Ter	(3. 9.)	Quin-	(5. 25.)	(8. 64.)
	(4. 12.)	quies.	(6. 30.)	(9. 81.)
	(5. 15.)		(7. 35.)	(10. 70.)
	(6. 18.)		(8. 40.)	Octies (8. 64.)
	(7. 21.)		(9. 45.)	(9. 72.)
	(8. 24.)		(10. 50.)	(10. 80.)
	(9. 27.)			Nonies (9. 81.)
	(10. 30.)			(10. 90.)

Laus DEO omnipotenti, Salus Anima-
rum sempiterna Amen.

F. I N I S.

Ad uso del Padre Luca Di Bosna

Ed uso del Padre Luca Di Bosna

Ad uso del Padre Antonio Di ma-
carsca

Ad uso del Padre Di Bana
Kad

Ad uso di Signor Nicola Di Bana

ja Fradica
1820

M. M. M. M. M.

Kadsam

bilo kad

due kad

Handwritten signatures and flourishes at the bottom of the page.

tiskana i *Alfabetna knjižica* i kad je počeo Sedmogodišnji rat između Austrije i Pruske (1756.–1763.). Nije isključeno da je upravo ta ratna situacija pridonijela potrebi tiskanja *Alfabetne knjižice* (1756.) i s njemačkim tekstom.

Osim toga, poznato je »kako su misionari isusovačkoga kolegija u požeškom polju, a osobito po selima njihova kutjevačkoga vlastelinstva, revno radili oko suzbijanja analfabetizma. Jer je pisana riječ bila velika pomoć i u vjerskom radu, ozbiljno su misionari nastojali, da narod nauče čitati i pisati. Osobito se u tom radu istakao Josip Milunović (1709.–1759.), koji je od osnutka misija sv. Franje Régisa (1597.–1640.) u požeškom kolegiju (1753.) pa do svoje smrti neumorno radio, da seljački svijet — i muški i ženski — nauči i zavoli knjigu (...). Nije to dakako bila sređena škola, nego je Milunović već od rane zore tražio svoje đake po pašnjacima, a u večer ih je po svršenome pastirskom i težačkom poslu sabirao oko sebe i radio s njima do kasne noći.«¹⁰ Imajući pred očima Milunovićev rad kojim je stvorio temelje pučke prosvjete prije A. M. Reljkovića (1732.–1798.), znajući da samo knjiga i škola mogu iskorijeniti poroke narodnoga života,¹¹ možda je i Milunović priredio *Libellus alphabeticus* (1756.). Nije isključeno da je autor te knjižice (možda) koji od slavonskih franjevaca koji su u Slavoniji (u Slavonskom Brodu od 1660.) djelovali 65 godina tijekom 18. stoljeća.¹²

Iako nemamo pravoga odgovora na pitanje: tko je autor te rijetke knjižice?, djelomičan odgovor mogla bi dati analiza grafije i jezika u kontekstu franjevačke i isusovačke djelatnosti u Slavoniji. Dosad je poznato samo jedno djelo Josipa Milunovića, i to *Šest nedilja na poštenje sv. Alojzija Gonzage Družbe Isusove ispovidnika, određenih i s različitim za svaki dan molitvami i drugim stvarma nakićenih* (1759.). Za to djelo Miroslav Vanino kaže, da je to bila knjižica pisana »lijepom i čistom slavonskom ikavštinom, u kojoj se nalazi tragova sjeverodalmatinske čakavštine«.¹³

I Alfabetna knjižica — *Libellus alphabeticus* (1756.) pisana je lijepom slavonskom štokavskom ikavštinom s nekoliko riječi (17) i(j)ekavske kontinuantne. Treba još reći i to da je slogotvorno r pisano s vokalom a (*ar*). U svojim djelima — *ar* također imaju slavonski franjevci: Ivan Grličić, *Put nebeski*, Mleci 1707., Antun Bačić, *Istina katoličanska*, Budim 1732., u njega ima i *-er*, Jerolim Lipovčić, *Dušu čuvajuće pohođenje*, Budim 1750. također ima *-er*.¹⁴

Prije nego se osvrnem na grafiju i jezik *Alfabetne knjižice* (1756.), želio bih predočiti sadržaj cijele knjižice, pri čemu se već u sintagmama naslova uočavaju jezična obilježja. Nakon naslovnice i dviju stranica (v. faksimil ovdje) na kojima

su četiri vrste latiničke abecede: dva puta velika slova (veća i manja) i dva puta mala (obična i kurzivna). Potom autor razlaže i predočuje *glasovita* i *neglasovita slova*,¹⁵ tumačeći njihov izgovor stavljajući ih u skupine po modelu: vokal + konsonant, dajući tako pregledno tablice sricanja slogova pri čemu, kako navodi, uvijek »glas na glasovita slova pada«. Slijede potom različite molitve na latinskom, zatim hrvatskom i njemačkom jeziku.

SADRŽAJ

ALFABETSKE KNJIŽICE — *LIBELLUS ALPHABETICUS* (1756.)

Nakon spomenutih abecednih tablica slijedi: *Očenaš* (str. 4), *Pozdravljenje angeosko* (4–5), *Sklad apostolski* (5–6, to je vjerovanje apostolsko), *Desetere božje zapovidi* (7), *Pet zapovidih cerkvenih* (8), *Dvije zapovidi od ljubavi, od kojih visi vas zakon i proroci* (9), *Sedam sakramenatah* (10), *Kriposti božanstvene* (10), *Dobroga činjenja varste tri* (10), *Sedam dilah milosardja duhovnoga* (11), *Sedam dila milosardja telesna* (11), *Pet očućenja od tijela* (12), *Grisi koji u nebo viču* (12), *Sedam glavnih grihah* (12), *Četiri posljednje stvari imaju se na pameti deržat* (13), *Molitva jutarnja* (14), *Blagoslov tarpeze* (5), *Fale davanje po tarpezi* (16), *Molitva večernja* (17), *Na zvono zdrave Marije* (19), *Molitva* (19), *Pervo nego počme se učiti ali što drugo začeti* (20), *Svitovanje* (21), *Ordo ministrandi* (22–26). *Vocabularium latino-illyrico-germanicum* (trostupačno, 27–64). Rječnik obuhvaća više od dvadeset pojmovnih skupina (grozdova) nakon kojih slijede brojevi (64–67), potom sedam rimskih brojeva i knjižica završava tablicom množenja (68). Dakle, ukupno 28 pojmovnih skupina ili preko 1200 hrvatskih riječi obuhvaća rječnik te *Alfabetске knjižice*.

SADRŽAJ RJEČNIKA GLEDE POJMOVNIH SKUPINA

Rječnik latinsko–hrvatsko–njemački u alfabetskoj knjižici 1756. ima ove skupine: 1. O bogu, svemiru, vremenskim (meteorološkim) nazivima itd. (v. faksimil ovdje), 2. *De internis hominis* (o čovječjem nutarnjem duševnom životu, str. 29–31), 3. *verba — riči* (glagoli u 1. licu prez., 30–31), 4. *De externis hominis* (o dijelovima ljudskog tijela, 31–33), 5. *verba — riči* (glagoli koji označuju radnje što ih čovjek obavlja, 33–37), 6. *Adjectiva* (pridjevi, 37–42), 7. *Circa domum* (što je oko kuće, 42–44), 8. *Quae circa culinam* — koja su oko kuhinje (44–45), 9. *verba culinaria* (glagoli u vezi s radom u kuhinji, 45–46), 10. *De horte — od*

varila (46–48), 11. *Instrumenta* (oruđe potrebno za rad u vrtu, 48), 12. *verba–riči* (glagoli u vezi s radom u vrtu, 48–49), 13. *De agro*— od polja (49–50), 14. *Verba — riči* (glagoli u vezi s radom na polju, 51), 15. *De prato — od sinokoše* (51), 16. *Instrumenta* (oruđe za rad u polju + glagoli, 52), 17. *De vinea — od vinograda* (52–53), 18. *Instrumenta* (nazivi predmeta u klijeti, podrumu, 53), 19. *verba — riči* (glagoli koji označuju radnje u vinogradu, 53), 20. *De urbe vel civitate* (o gradu ili državi, 53–55), 21. *Opifices — službe, zanimanja u gradu ili državi* (55–56), 22. *Adverbia* (prilozi, 56–59), 23. *Nomina animalium* (nazivi životinja, 59–61), 24. *Nomina piscium* (nazivi riba, 61), 25. *Nomina avium* (nazivi ptica, 61–64), 26. *Numerus* (brojevi 64–67), 27. *rimski brojevi*, 28. *Tabula multiplicationis* (tablica množenja, 68).¹⁶

Za pojašnjenje konteksta nastanka *Alfabetske knjižice* (1756.) koji bi mogao u dogleđno vrijeme dati odgovor na to, tko je njezin autor?, pomoći će možda tekst na str. 21: *Admonitio – Svitovanje – Ermahnung* koji glasi: »*Neka znadu praeceptor i meštri, da je dicit veće potribna Bogoljubnost, nego znanje knjigah i ovoga svita mudrost, koja ima svarhu. Zato od potribe jest tirat dicit najparvo na Bogoljubnost i Bogu služiti u jutru, prid tarpezom i u večer pomljivo ter glasno Boga moliti osobito prid onima doma, koji ali knjigu ne znadu, ali Boga moliti nisu se naučili. I lako će biti ako parvo budu Bogu služili, pak mudrostju se učili daće im se što je obećano. Matth. 5. V. 33. Quaerite primo regnum DEI, et Justitiam ejus, et haec omnia adjicientur vobis. Što sveti Jakob. Epist. cap. I. V. 17. Omne datum optimum et omne donum perfectum de sursum est, descendens à Patre luminum. Kako da rekne hoćeš li svaršeni nauk imati od Boga istih. Njemu služeci, zapovidi njegove obslužujući, dušu, tijelo i sva dila svoja njemu kako Gospodinu stvoritelju, spasitelju, dobrotvorcu i ljubovcu tvomu priporučujući. Ako to učiniš biti će ti učenje koristno svaršeni nauk. Ljubav od Boga, poštenje od ljudi, slava od svetac i angela božjega, Amen.*«

Ako bismo tekst toga *svitovanja* povezali s Milunovićevim protivnicima, koji su se protivili njegovu radu u poučavanju djece i koji su govorili »da za djecu po selima nije knjiga, jer ne znadu dobro ni Očenaša moliti«,¹⁷ onda se taj prigovor i uklapa u svitovanje, pa bi već zbog toga Milunovićevo autorstvo *Alfabetske knjižice* (1756.) moglo otpasti.

GRAFIJA I PRAVOPIS ALFABETSKE KNJIŽICE (1756.)

Grafijski sustav Grličićeva, Bačićeva i Lipovčićeva djela prikazao je Josip Vončina u monografiji *Jezik Antuna Kanižlića* (1975.) pa ga je moguće usporediti s grafijom ove naše »abecevice« (1756.)... Grafija *Alfabetske knjižice* je sljedeća:

<i>fonem</i>	<i>grafem</i>
/a/	a
/b/	b, bb: bogat, sobba, xabba
/c/	c, cz: dicit, řarcza, lice
/č/	cs: ucsiniřs, csep, xucs
/ć/	ch: duchan, kucha, plecha, nachve
/dž/	cx: kazancxia, pencxer, bucxuk, japuncxa
/đ/	gj, gy: legja, megja, osugjen, rogyen
/e/	e: uxe, zecz, jex
/f/	f, ff: uffanje, falite
/g/	g, gg: ghlava, plugh, ughljen, gluh, gust, noga
/h/	h: kuhati, havan, hodim
/i/	i, j: boxjga, ovj, sjn, xjve, imati, lice, sina, zjma
/k/	k, ck: rucsnick, pokrov, kucha
/l/	l, ll: sol, mallo, vrillo
/lj/	ly, gli, lj: razdilyeno, gliubi, lyubau, gljiva, daglie
/m/	m, mm: amen, ramme, slamma
/n/	n, nn: snop, pelin, pinna, vranna
/nj/	ny, gni, nj: dinja, lipanj, podlidnye, klgniařs
/o/	o: obracham, otvaram, dohodim
/p/	p, pp: patka, pepeo, rippa, lippa
/r/	r/ar, er: karpim, karv, skarb, cerkvu, smart
/s/	s, řř, ř, ř, řř: misli, nas, grifi, da řři, deřřetere, viřři, řpařeni razveřřeliti
/š/	řř, řs, řs, ř: ucsiniřs, pořtenje, nařřemu, řskropilo,
/t/	t, tt: studen, torba, putt, xetti, kitta
/u/	u: bubam, diczu, njemu
/v/	v, u: travanj, vitar, lybau
/z/	z: vazda, zařto, zelen, oroz
/ž/	x: xut, podixem, xilla, blaxen, snixno–biel

Uspoređujući grafiju *Alfabetске knjižice* (1756.) s grafijom Grličića, Bačića i Lipovčića, uočavaju se podudarnosti. Tako *Grličić* ima *cz – c, cs – č, ch – ć, gi – đ, gli – lj, gny – nj, ɣ – ar, z – z, x – ž* *Bačić*: *cz – c, cs – č, ch – ć, gi – đ, cx – dž, gli – lj, gni – nj, ɣ – ar, er, z – z, x – ž*. *Lipovčić*: *c – c, cs – č, ch – ć, gj – đ, cx – dž, s – s, z – z, x – ž*.¹⁸

Od obilježja *Alfabetске knjižice* (1756.) valja spomenuti da glasa *h* nema u riječima: *lia* (lijeha), *ora* (orah), *rom* (hrom), *stria* (striha, streha), *meana* (mehana), *rin* (hrin/hren), *dartanje* (darhtanje), ali ima: *grah, kuhati, havan*. Namjesto *hv* ima *f*: *obufatiti, falite*, zatim *mlogo, zlamnje, tavan* (taman). U deset riječi turske provenijencije javlja se *dž (cx)*: *bravecxia* (bravar), *kazancxia* (kotlar), *kujuncxia* (zlatar), *sapuncxia* (sapunar), *sacxak* (tronožac stolac), *japuncxa* (kabanica), *ocxak* (dimnjak), *bucxuk* (ugao, kut), *penxer* (prozor), *cxighericza* (pluća). Od turcizama još ima: *čaršaf* (plahta), *dolaf* (ormar), *hambar* (žitnica), *duvar* (zid, stijena), *kazan* (kotao), *palamar* (uže), *telar* (glasnik), *havan* (stupa, muža), *havantuc* (?) *tokmak* (nabijač, bat, kladivo), *čirak* (svijećnjak) *hasura* (prostirka od rogozovine). U tekstu *Alfabetске knjižice* (1756.) ima preko 40 riječi pisanih *s udvojenim konsonantima* (geminacija) što je znak kratkoće sloga koji im prethodi: *mallo, rippa, ville, kossa, plitti, dillo, dolli, gorri, jellin, vranna, vrillo, napunniti, žetti, slamma, duddovo darvo, korra, pinna, plammen, skalle, sobba, štalla, vodden, koppam, vidditi, ramme, vollja, subbota, litto, zrakka, nebbo, illiti, diella, uffanje, dugga, imma, putt, ulli, buddi, lippa, kolla, rallo, kitta, litto, ullica, žabba, žilla, zebba*. Riječi *s udvojenim vokalima*, kojima je označena dužina vokala jesu: *peeč, vooz, koos, biik, suud* (posuda), *noos, laan, zoob, slaan, plaast, piiće, raaž*. S naglaskom ima: *poóst, zráak; gól, plót, bós, brús, klás, klúpa, plášt, siid* (sjed), *rásti*.

Osim navedenih udvajanja konsonanata i vokala, kao prozodijsko obilježje dotične riječi, u tekstu abecedara (*Alfabetске knjižice*, 1756.) autor je koristio *gh* i *h* za slična rješenja: *duhša, truhnuti, Bogh, srahmota, uhgrabim, prighnemo, sthan*, dakle grafemom *h* označio je dužinu vokala. No kod riječi *ghlava* i *ughljar, ughljen*, *h* bilo je potrebno zbog nesporazuma, jer *gl(i)* u grafijskom sustavu ima vrijednost glasa */lj/*, pa bi se onda bez *gh* čitalo: *ljava, uljar, uljen*. Od morfoloških obilježja ističem *Gpl* imenice ž.r. na *–ah*: *likar ranah, pet stotinah, znanje knjigah*. Kao primjer sintakse navest ću u transkripciji tekst *jutarnje molitve* (str. 14): »Blagoslovljeno budi sveto i nerazdiljeno Trojstvo, sad i vazda i u vike vika Amen.

Gospodine Bože svemogućí koji do početka ovoga dneva činio si nas dojti, tvojom kripostjom sačuvaj nas danaske da se u ovi dan k nijednomu grihu ne

prignemo, nego da za učiniti pravdu tvoju vazda naša govorenja izhode i da se upravljaju misli i djela¹⁹ naša po Gospodinu našem Isusu Isukarstu Sinu tvomu, koji s tobom žive i kraljuje²⁰ u jedinstvu Duha svetoga Bog po sve vike vikom. Amen.«

Važno je spomenuti da dočetano –/ svugdje u riječima daje –o: *pepeo, kotao, kadionik, svardao, angeo, veseo, zao, svitao, okrugao, zrio, naučio.*

TKO JE KORISTIO *LIBELLUS ALPHABETICUS* (1756.)?

Odgovor na to pitanje daju nam zapisi korisnika na posljednjoj korici (iznutra): *Ad uso del padre Luca di Bosna* (2 x isto), *Ad uso del Padre Antonio Di Macarsca*; *Ad uso di Signor Nicola Di Bosna*. Na prednjim koricama iznutra: *Ad uso del Padre Antonio di Macarsca*. Na str. 40 u dijelu rječnika, na lijevoj margini *Ja Frano Vicića, Fojnica*. Naslovna strana: *Hocce Libello usus sum ego Fra. Stephanus Marković, Fojnica 1854.*

Na temelju tih zapisa moguće je pretpostaviti da je taj *Libellus alphabeticus* (1756.) bio u upotrebi u Bosni. Ali to nam ne daje odgovor na pitanje gdje je knjižica tiskana i tko je njezin autor.

Grafija i jezik rječitio govore o *slavonskoj jezičnoj provenijenciji*. Autora treba tražiti među slavonskim isusovcima ili franjevcima, pri čemu nije ispustiti iz vida činjenicu da je *Blaž Tadijanović* (franjevac, rođen u Rastušju kod Slavonskog Broda 1728.) u Sedmogodišnjem ratu bio vojni kapelan brodske regimente, a krajem 1757. zarobljen i odveden u prusko zarobljeništvo.²¹

Unatoč tome što sam ovdje djelomično dotaknuo jezičnu i grafijsku stranu *Alfabetske knjižice*, na svjetlo dana došla je još jedna vrijedna *slavonska knjiga* o kojoj se dosad nije gotovo ništa znalo.²² U prilogu, s faksimilima želim približiti čitatelju tu rijetku knjižicu i ujedno pomoći onima koji će, sada, lakše moći tražiti (moguće) sačuvane primjerke te iste knjižice.

LITERATURA

- Anđelko Barbarić, *Brodski književnici Lanosovićevo vremena u kontekstu slavonske književnosti 18. stoljeća*, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, JAZU, Zavod za znanstveni rad, Osijek 1985., 65–73.
- Franjo Fancev, *Isusovci i slavonska knjiga u XVIII. stoljeću*, Jugoslavenska knjiva, VI, knj. I, Zagreb 1922., 455–462.
- Alojz Jembrih, *Kratka Azbukvica (1696.). Prilog povijesti hrvatskih početnica*, Vrela i prinosi, br. 17, Zagreb 1987./88., 4–61.
- , *Durychov opis glagoljske tiskane početnice iz 1527.*, Slovo, časopis staroslavenskoga Zavoda, br. 34, Zagreb 1984., 283–292.
- , *Najstarije hrvatske početnice*, IV. Ročki glagoljaški bijenale, Pula 1980., 59–67.
- Ivan Kukuljević, *Bibliografija hrvatska*, dio prvi, Zagreb 1860.
- Tomo Maretić, *Jezič slavonskih pisaca*, Rad, JAZU, knj. 180, Zagreb 1910., 146–233.
- Stanislav Marijanović, *Tri ekspozicije ili još ponešto o Blažu Tadijanoviću*, Zbornik o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek 1981., 111–126.
- Tomo Matić, *Isusovačke škole u Požezi (1698–1773)*, Vrela i prinosi, br. 5, Sarajevo 1935., 4–61.
- , *»Abecevica« iz XVIII. vijeka za analfabete u požeškom kraju*, Vrela i prinosi, br. 8, Sarajevo 1938., 103–107.
- , *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, HAZU, Djela, knj. XLI, Zagreb 1945.
- Anica Nazor, *Kožičićev Bukvar*, Slovo, br. 14, Zagreb 1964.
- Valentin Putanec, *Značenje riječi psaltir »bukvar«*, Slovo, br. 29, Zagreb 1979., 93–96.
- Dragutin Raguž, *Dosad nepoznata hrvatska preradba Alvaresove gramatike*, Trnava 1699., Rasprave Zavoda za jezik IFF, br. 13, Zagreb 1987.

- Ivan Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebre*, priredio, preveo i uvod napisao Stjepan Sršan, Zagreb 1993., 231–361.
- Joseph Szombath, *Zasluge trnavske univerzity o novu katechetiku*, Pamiatke trnavske univerzity 1634–1777, Trnava 1935.
- Branka Tafra, *O jeziku Blaža Tadijanovića*, Zbornik o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek 1981., 99–105.
- , *Slavonski gramatičari u 18. stoljeću*, u zborniku: Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek 1991., 133–110.
- Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, knj. II, Zagreb 1987., 642–668.
- Josip Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad, JAZU, knj. 368, Zagreb 1975., 5–172.
- Aloysius Zelliger, *Pantheon Tyrnaviensis*. Bibliographicam continens recensionem operum typis tyrnaviensibus aa. 1578–1930. editorum, iconibus nonnullis illustratum, Tyrnaviae 1931.

BILJEŠKE

¹ Vidi pretisak iste s pogovorom Josipa Bratulića, Zagreb 1983. Vidi također: Alojz Jembrih, 1984.

² Vidi: Anica Nazor, 1964., 121–128; Putanec, 1979; Jembrih, 1980. Vidi i pretisak Kožičićeva *Psaltira* (1530.), Zagreb 1976.

³ Vidi pretisak *Table za dicu* (1561.) s pogovorom Stjepana Damjanovića, Zagreb 1986. Vidi također, Jembrih, 1980., 59–67.

⁴ Vidi pretisak u časopisu: *Vrela i prinosi*, br. 17 uz prethodnu studiju, Zagreb 1987./88., 3–26.

⁵ Naslov glasi: *Svašta po malo, iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdeburg 1761. Vidi: Tafra, 1981., 99–105, kao i ostale radove u zborniku posvećenom Blažu Tadijanoviću (v. popis literature ovdje).

⁶ Da o tom *Abecedaru* ovdje mogu pisati, zasluga je dr. Pavla Knezovića koji mi je blagohotno ustupio primjerak za filološku obradu, na čemu mu i ovom prigodom najljepše zahvaljujem.

⁷ O tome vidi: Zelliger, 1931., 48, br. 5.

⁸ Usp. Dragutin Raguž, 1987., 93–96; Joseph Szombath, 1935.

⁹ Usp. Tomo Matić, 1935., 48.

¹⁰ Usp. Matić, isto, 46–47.

¹¹ Usp. Franjo Fancev, 1922., 456–460.

¹² Usp. Stanislav Marijanović, 1981, 113, bilj. 5; Ivan Stražemanac, 1993., 231–361.

¹³ Miroslav Vanino, 1987., 653–658.

¹⁴ Vidi: Josip Vončina, 1975.

¹⁵ Sintagmu »glasovita slova«, »neglasovita slova« već je rabio Bartol Kašić, vidi pretisak *Rituala rimskoga* (1640), Zagreb 1993., u tekstu »Blagom i milom štioću«, str. 4.

¹⁶ Ispred naslova pojмова stavio sam redne brojeve.

¹⁷ O tome vidi: Fancev, 1922., 457.

¹⁸ Usp. Vončina, 1975., 28. Uputno je navesti Vončinino razmišljanje glede slavonske grafije. »Dvije grafijske škole u Slavoniji ('isusovačka' sa *gy, ny, ly* i 'franjevačke' sa *gj, nj, lj*) imale su i posebne, teško prepoznatljive uloge. Isusovačka je škola bez sumnje pridonosila produbljivanju veza Slavonije s kajkavskim književnim krugom, dok je franjevačka sa svojim tipičnim kombinacijama koje su se osjećale novotarijama i u sjevernoj /kajkavskoj/ i u južnoj /čakavsko–štokavskoj/ sredini upravo stoga imala šansu da postane kompromisnom, pa je to i postala.« Vončina, 1975., 29. Zaista u tekstu *Abecedara* (1756.) isprepliću se: *gi, gj, gn(i), gl(i): dy, ny, lj, nj*. I danas su *c, z* u grafijskom sustavu latinice, a već su u *Abecedaru* bili 1756.

¹⁹ Pisano je *diella*.

²⁰ Pisano je *kragliuie*.

²¹ Upravo u to vrijeme u Magdeburgu 1761. objavljuje »Svašta po malo...«. Osim toga Tadijanović je znao ilirski (hrvatski, slavonski), njemački, francuski, talijanski, latinski i slavenski (crkvenoslavenski). Umro je u Cerniku 1797.

²² Ljudevit Jonke zapisao je svojedobno: »Tadijanović (Blaž, A.J.) ostaje rijedak pisac knjige svjetovnog sadržaja u slavonskoj književnosti prije Reljkovića, ostaje prvi slavonski jezikoslovac, preteča Reljkovića i Lanosovića, stvaralac koji i današnjem naraštaju svojim leksikalnim prinosom ima što reći« (cit. prema: Tafra, 1981., 101). Glede navedene konstatacije mislim da treba takav primat dati »Alfabetskoj knjižici« – *Libellus alphabeticus*, 1756. jer u jezikoslovnom i leksikografskom pogledu, ona jest preteča Tadijanovića, Reljkovića i Lanosovića. Autora joj za sada ne znamo.